

Тема 11. Суспільство та сфери його буття.

- 1. Суспільство як особлива сфера діяльності.**
- 2. Матеріально-економічне буття суспільства.**
- 3. Політична сфера життя суспільства.**
- 4. Духовне життя суспільства.**

Суспільство як особлива сфера діяльності.

Латинське дієслово «соціо» означає з'єднувати, об'єднувати, затівати спільну працю. Звідси первісне значення слова «суспільство» спільність, союз, співпраця. Суспільство – це сукупність форм людської діяльності, які склалися історично і виступають як вища форма розвитку живих систем; найбільш загальна система зв'язків між людьми; специфічна форма соціальної організації, що склалася в процесі історичного розвитку країни; середовище цивілізованого перебування людини, штучно створена в процесі цілеспрямованої діяльності людини і обставин, в яких вона опинилася, чи створила їх навмисне.

У рамках соціальної філософії сформувалося декілька підходів до осмислення суспільства.

Натуралістичні концепції зародилися ще в античності і деякі з них продовжують розвиватися зараз. Вони розглядають суспільство як продовження природних і космічних закономірностей. Хід історії та доля народів визначаються ритмами Космосу, особливостями природно-кліматичного середовища, еволюцією природної організації людини й її генофонду. Суспільство розглядається як вище, але не найвдаліше творіння природи, а людина – як найнедосконаліша жива істота.

Ідеалістичні концепції суспільства бачать його сутність у певних ідеях, міфах, віруваннях. Світові та національні релігії представили свої моделі формування суспільства і держави. Суть їх в тому, що суспільний лад визначається Богом. Воно повинно підготувати людину до зустрічі з ним. Найбільш яскраво це виражено в християнстві, для якого земне життя – це підготовка до життя вічного.

Найбільш розгорнуто ідеалістичний підхід до суспільства втілюється в концепції Г. Гегеля. Відповідно до неї, абсолютний дух виражає себе в

«свідомості свободи», в людській історії. Остання є для духу матеріалом, де він пізнає себе і піднімається на наступний щабель.

Е.Дюргейм розглядав суспільство як реальність особливого роду, яка впливає на людину на основі ідеї суспільної солідарності. Він вважав, що суспільство – це найбільш могутній фокус фізичних і моральних сил, з усіх існуючих у світі.

П. Сорокін визначив суспільство як сукупність певних одиниць, які знаходяться у взаємодії і впливають один на одного.

Н. Смілзер висунув ознаки, яким має відповідати соціальна система, щоб вважатися суспільством. До них відносяться:

- певна територія;
- поповнення за рахунок своїх власних дітей, які належать до системи за правом народження;
- розвинена культура;
- політична незалежність.

Соціальна сфера життя суспільства.

Соціальна сфера – це відносно стійка система зв'язків між елементами суспільства: індивідами, спільнотами, групами та іншими елементами. Цілісне соціальне утворення, основними елементами якого виступають люди, їх зв'язки і взаємодії, виступає як соціальна система. Упорядкованість і взаємозумовленість зв'язків між елементами соціальної системи становить соціальну структуру. Сукупність елементів, які утворюють соціальну структуру, складають її соціальний склад. Соціальний склад виникає природно історичним шляхом, під впливом об'єктивної необхідності.

Історично першими спільнотами людей були сім'я, рід, плем'я, громада. Пізніше на їх основі виникли народності, а народності трансформувалися в нації.

Сім'я формується на основі потреби людей у фізичному відтворенні, взаємодопомоги, турботи про дітей і старих родичів. Об'єднання кровних родичів утворював рід. Рід в давнину мав загальне місцем поселення, мову, звичаї, вірування, володів землею, мисливськими і рибальськими угіддями. У рамках роду здійснювалося виробництво і розподіл продуктів праці. Об'єднання родів становило плем'я. Плем'я поклало початок відокремлення

етнічних спільнот від господарської діяльності (господарська діяльність залишалася за громадою). Етнічні спільноти – це стійкі сукупності людей, які пов'язані єдністю походження, мовою, культурою, способом життя, господарством, самосвідомістю. На основі племен виникає народність. Народність виступає як спільність людей, які живуть на одній території, мають стійкі господарські, культурні, соціальні зв'язки, мають спільні традиції, вірування, риси характеру, особливості поведінки. Народність займає проміжне положення між плем'ям і нацією. Нація виступає як вища форма етнічної спільності. Націю можна визначити як історичну спільність людей, пов'язаних єдністю походження, стійкою самосвідомістю, складною системою економічних зв'язків, способом життя, культурою та усвідомлює єдність своїх політичних інтересів.

Можна виділити наступні ознаки нації:

- територіальна спільність, тобто нації формуються на певних територіях;
- мовна спільність – національна мова, що виступає як загальнонародна мова, зрозуміла для всіх членів нації й закріплена в літературі. Однак буває і так, що одна мова виступає в якості мови кількох націй (англійська), і навпаки, одна нація використовує кілька мов (швейцарці);
- спільність економічних життя;
- спільні риси психологічного складу, закріплені в ментальності національного характеру, особливості якого проявляються в побуті, в звичках людей, їх схильності, в фольклорі;
- національна самосвідомість, що включає історичну пам'ять, ставлення до національних традицій, мови, почуття національної гідності, в усвідомленні своєї приналежності до певного етносу;
- усвідомлення єдності своїх інтересів. У рамках нації можуть бути відмінності між різними регіональними, віковими, професійними групами в образі життя, культурі тощо, однак усвідомлення спільності своїх інтересів консолідує націю.

Слід зазначити, що не існує одного критерію етнічності або національної приналежності. Усі названі ознаки необхідно брати в сукупності.

Індивіди, що утворюють суспільство, займають в ньому різні позиції. Ці позиції впливають з їх соціальних статусів (систем прав, обов'язків і

привілеїв, які характеризують соціальний стан людини). Усі люди рівні у своїх правах і гідності, але вони рідко бувають соціально рівні. Різні соціальні статуси існують повсюдно і утворюють статусні системи, системи соціальної нерівності. Така нерівність є результатом соціальної стратифікації, розшарування суспільства. Соціальна стратифікація – це поділ суспільства на групи (страти), які об'єднують людей з різними соціальними позиціями, але приблизно однаковим соціальним статусом на основі сформованих у цьому суспільстві уявлень про нерівність.

Соціальна страта (соціальний шар) виступає як одна з одиниць поділу суспільства на основі соціальних відмінностей (демографічних, економічних, етнічних, професійних, релігійних, правових). Місце людини в стратифікаційній системі може бути визначене за такими основними критеріями:

- розмір, джерело і спосіб отримання доходу;
- наявність (відсутність) владних функцій;
- ступінь престижності її основної діяльності та групи, членом якої вона є.

Як додаткові можна розглядати такі критерії, як: освіта, соціальний протекціоналізм, стиль життя тощо.

Історія суспільства знає кілька видів стратифікаційних систем.

Кастова стратифікаційна система складається з жорстко замкнених груп людей, які передають свої соціальні функції у спадок. Найбільш відома Кастоварнова система Індії. Пережитки цієї системи відіграють істотну роль у цій країні до цього часу. Менш жорсткою була станова система, характерна для Європи. Стани – це закріплені законодавчо і (або) звичаями права і обов'язки соціальних груп (дворянства, купецтва, селянства, духовенства і т.д.). Це закріплення не має жорсткої прив'язки до релігії і робить можливим, хоча і обмежено, перехід із стану в стан. Соціально-класова система може перетинатися з кастовою до становою. Належність до класів визначається характером і розміром власності, розміром доходу і споживання, відносинами влади. Цей вид стратифікаційної системи більш відкритий, ніж становий: він допускає можливість переходу з класу в клас. Страти створюють ієрархію. У сучасних стратифікаційних системах можливі переміщення з однієї страти в іншу. Такі переміщення створюють соціальну мобільність. Можливість

підвищити свій соціальний статус через перехід з однієї страти в іншу утворює соціальний ліфт.

Особливу роль у соціальній системі грає середній клас. Він виступає основою суспільної стабільності. Ще Аристотель зазначав, що держава повинна стежити за тим, щоб на полюсах суспільства виявлялося якомога менше людей.

Внутрішня впорядкованість суспільства характеризується через поняття соціальна група, натовп, публіка, соціальна організація, народ. Соціальні групи – це сукупність людей, що мають загальні соціальні ознаки, які визначають специфіку їх інтересів, діяльності, соціальних відносин. Для соціальних груп характерна неформальна організаційна впорядкованість, почуття приналежності або членства, активна комунікативна взаємодія, наявність моделей групової діяльності й поведінки. Натовп – короткострокове скупчення людей на основі певного інтересу. В основі натовпу лежить ірраціональний початок, він не має загальних норм, групової структури, хоча і виступає як ціле, але не здатен раціоналізувати свої дії. Натовп може бути реальним (скупчення людей на площі) і віртуальним (люди, які дивляться футбольний матч по телевізору). Обидва типи натовпу відчують і поводяться подібно. Від натовпу відрізняється публіка. Для неї характерні впорядкованість і єдність поглядів.

Соціальну організацію утворюють люди, які діють на основі усвідомлених спільних цілей. Для соціальних організацій характерна ієрархічність, нормативність, наявність механізму соціального контролю.

Одним з найбільш багатозначних у соціальній філософії є поняття народу. Але найчастіше народ визначається в демографічному плані як сукупність всього народонаселення, яке проживає на конкретній території, також під народом мають на увазі безпосередніх виробників матеріальних благ. Досить часто народами називають етноси. Народ виступає єдиним цілим, оскільки його складові (соціальні верстви, групи, організації) пов'язані спільною історичною долею, колективною пам'яттю, соціокультурними цінностями. Народ можна розглядати як вищу форму історичної спільності.

Соціальні спільноти та індивіди виступають суб'єктами суспільних відносин. До таких відносин, перш за все, відносяться власність, влада, соціальні та культурні цінності, морально-правові норми.

2. Матеріально-економічне буття суспільства.

Матеріальну основу суспільного буття формує народонаселення, тобто населення країни, області, планети в цілому. Провідним завданням народонаселення є забезпечення власного існування. Це завдання вирішується через трудову діяльність. Праця – це цілеспрямована суспільно обумовлена діяльність. Цілеспрямованість праці надає відчуття наявності свідомості, а суспільна обумовленість – використання суб'єктом праці історичного досвіду людства, включеність в розподіл праці, направленість не тільки на задоволення особистих, а й суспільних потреб. Праця, в процесі якої людина перетворює предмети природи для задоволення своїх потреб, називається виробництвом.

Природа виступає як матеріальний світ всесвіту, зовнішнє середовище проживання людства, головна матеріальна умова його існування. Людська діяльність відрізняється від діяльності тварин за такими ознаками: виступає як свідомо, доцільна діяльність, а не просто пристосування; передбачає систематичне використання і виробництво знарядь праці; спочатку носить суспільний характер.

Виділимо причини, які спонукають людину до праці:

- необхідність підтримки власного існування;
- продовження життя, роду, забезпечення матеріальних умов існування власної сім'ї;
- задоволення потреби в творчості (такий підхід дозволяє говорити про вільну працю, зрозуміло, за умови задоволення базових матеріальних потреб людини);
- боротьба за вирішення суспільних протиріч;
- прагнення допомогти іншим людям, бути корисним (суспільна солідарність).

Причини, які спонукають людину до праці, пов'язані з його потребами, точніше, з необхідністю їх задоволення. Спочатку людина привласнювала те, що давала природа, потім стала робити те, що природа не могла дати в готовому вигляді. Процес виробництва ґрунтується на знанні природних законів. Він розгортається як взаємодія людини і природи. У ході трудової

діяльності людина змінює речовину природи і пристосовує її для задоволення своїх потреб.

Матеріальне виробництво є основою життєзабезпечення суспільства. Матеріально-виробнича сфера життєдіяльності суспільства формує технологічний спосіб виробництва. Технологічний спосіб виробництва становить сукупність використовуваних суспільством технологій. Специфіка цих технологій істотно проявляється в економічних відносинах, тобто у відносинах між людьми в процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних і нематеріальних благ. У свою чергу, економічні відносини можуть стимулювати або гальмувати розвиток тих чи інших технологій.

Уявлення про те, що техніка відіграє самостійну роль у розвитку суспільства, отримало назву техніцизм. У рамках техніцизму можна виділити технологічний оптимізм, який пов'язує позитивні зміни в суспільстві саме з технологічним розвитком, бачить в нових технологіях інструмент вирішення економічних і соціальних проблем суспільства і технологічний песимізм, який відчуває страх перед технікою, бачить в ній причину посилення екологічної кризи, інструмент військового знищення людства, загрозу перетворення людини в придаток машини. Ці два підходи є крайнощами. Зрозуміло, техніка не здатна вирішити всі проблеми суспільства, а використовується вона на шкоду або на благо людини і природи, залежить від культури самої людини.

Предметом праці в процесі виробничої діяльності може виступати земля, корисні копалини, рослинний і тваринний світ. Винайдені людиною засоби впливу на предмет праці, включаючи найскладніші машини і пристрої, утворюють знаряддя праці. Все, за допомогою чого людина створює матеріальні цінності, виступає як засоби праці. Стосовно виробництва у вітчизняній літературі вони традиційно називаються засобами виробництва. Засоби виробництва і люди, які володіють певною кваліфікацією, складають продуктивні сили суспільства. Продуктивні сили перебувають у постійному розвитку. В ході цього розвитку відбувається їх ускладнення і зростання різноманітності. Вони зумовили суспільний поділ праці, кількість виробленого продукту і специфіку відносин, в які люди вступають у процесі виробництва, а також характер відносин між природою і суспільством. Відносини або зв'язки між засобами і предметом праці, наукою і технікою, між

знаряддями праці і окремими виробничими процесами називаються технологічними відносинами.

У процесі виробництва люди взаємодіють не тільки з природою, а й один з одним. Відносини, які при цьому складаються, називаються виробничими. Вони можуть бути горизонтальними (токарь-шліфувальник-складальник) і вертикальними (робочий-майстер-завідувач виробництвом).

Головною складовою виробничих відносин є економічні відносини. Панівні економічні відносини утворюють економічний спосіб виробництва. Базовим елементом цих відносин є ставлення до засобів виробництва. Вони завжди є чимось власністю. Економічні відносини включають в себе виробництво, обмін, розподіл і споживання. Це ядро, навколо якого формуються інші соціальні відносини. Таким чином, економічні відносини відіграють системоутворюючу роль в суспільстві. У найбільш повному обсязі виробничі (економічні) відносини розкриваються:

- у конкретно-історичних формах власності;
- у способі з'єднання робочої сили із знаряддями праці;
- у положенні осіб, груп, класів у системі поділу праці і суспільного виробництва;
- у формах розподілу, обміну та споживання.

Продуктивні сили обумовлюють характер економічних відносин. Вони відіграють основну роль в утвердженні загального способу розподілу, обміну та споживання, а також ступінь і характер задоволення потреб людей. Виробничі відносини складаються об'єктивно, тобто незалежно від свідомості й волі людей.

Розвиток виробництва відбувається в першу чергу, в системі продуктивних сил. Його розвиток пов'язаний з прогресом науки і техніки. У той же час економічні відносини не пасивні відносно продуктивних сил. Формування економічних відносин – результат свідомої, але не довільної діяльності людей. Продуктивні сили чинять формуючий вплив не тільки на розвиток економічних відносин, а й на увесь соціальний уклад. Форма матеріального виробництва формує вигляд конкретного суспільства і спосіб взаємодії людей та природи. Зміна технологічного способу виробництва викликає зміну всього устрою соціального життя, тобто викликає зміни соціального, політичного, духовного характеру, зміну стратифікаційних

систем суспільства. З'являються нові соціальні верстви і групи, формуються нові системи зв'язків, одночасно змінюється світогляд і психологія людей, формуються нові типи особистостей.

Сучасний етап розвитку матеріального виробництва пов'язаний з технологічною революцією, яка носить інформаційний характер. Результатом цієї революції є перетворення науки в продуктивну силу і формування сучасної техніки. Людина створює техніку на основі відкритих нею законів природи і з природних матеріалів. З природних матеріалів створюються всі продукти праці. У кінцевому підсумку вони самі стають елементами навколишнього середовища. Розвиток техніки відбувається не тільки через передачу знаряддям праці певних функцій, але і через перетворення процесів природи в технологічні процеси.

Сучасний науково-технічний розвиток вимагає об'єднання зусиль на міжнародному рівні, оскільки витрати на наукові дослідження настільки великі, що вони не під силу більшості окремо взятих країн. Однак, як і раніше, основною системою виробництва залишається система «людина-техніка-навколишнє середовище». Ідея нескінченного прогресу людства натрапила на проблеми екології й кінцевості природних ресурсів.

Сучасне виробництво перетворило природу в робоче місце людини, природні процеси стають керованими і включаються в технологічні процеси. Але перетворення природи більшою мірою ґрунтується на людській волі, а не на розумі. Коріння екологічної кризи лежать в нехтуванні інтересами природи, небажанні нести витрати для створення дружніх природі технологій.

3. Політична сфера життя суспільства.

Слово «політика» грецького походження і означає «мистецтво управління державою». Вона виступає сферою соціальної діяльності. Політика сформувалася в результаті об'єктивного і закономірного розвитку суспільства. Вона за своєю суттю є сферою організаційно-управлінської діяльності, яка покликана створити умови для реалізації громадянами своїх інтересів і цілей у соціальній, економічній та духовній сфері. Таким чином, в здоровому суспільстві політика носить обслуговуючий стосовно цих сфер характер. Політика вийшла з організаційно-управлінської діяльності як частини виробничої діяльності суспільства і набула рис самостійної сфери суспільного

буття зі своїми специфічними функціями. Також сформувалися групи людей, які в своїй діяльності втілюють виконання цих функцій. Вищою формою організації соціальної діяльності людей є держава, а діяльність по втіленню функцій держави становить політика. Політика виступає як діяльність держави по організації, управлінню та регулюванню різних видів соціальної діяльності.

Політика існує через такі елементи соціального простору як влада, свобода, порядок і рівність. Влада – це вольові відносини між суб'єктами, які забезпечують можливість домінування одного з них з метою управління життям суспільства; це можливість певних суб'єктів суттєво впливати на діяльність і поведінку людей за допомогою ряду засобів – авторитету, права, традиції, насильства та інших.

Влада – явище історичне. Вона виникла з потреби організувати нормальне функціонування колективу людей як цілісності, що самовітворюється. Ця потреба знаходить прояв у необхідності захистити колектив від антропогенних і природних небезпек (зовнішніх – нападів ворогів, стихійних лих, і внутрішніх – зневаги до традицій, безвідповідальності, нігілізму). Влада повинна була стати перешкодою для дій і явищ, які вели до руйнування людських колективів. Надалі вона склала серцевину політики і політичної боротьби.

Найбільш суттєвою є державна влада. Саме вона часто ототожнюється з політичною владою взагалі. Формами прояву влади є панування, управління, керівництво, організаційна діяльність і контроль. Панування реалізується через абсолютне або відносне підкорення суб'єктом об'єкта; керівництво проявляється у здатності впливати на людей або їх об'єднання; управління передбачає систему дій (мотивація, планування, координація) спрямованих на досягнення цілей організації; організаційна діяльність виступає як діяльність по розподілу праці, розподілу ресурсів всередині групи для досягнення поставленої мети; контроль передбачає спостереження за функціонуванням системи з метою забезпечення виконання її функцій.

Влада завжди є взаємодією між суб'єктом і об'єктом. Хоча розподіл на суб'єкт і об'єкт влади може носити відносний характер. Суб'єкт може втратити владу, а той, хто її не мав – придбати.

Політична свобода є поле, в рамках якого людина може діяти без перешкод з боку інших з метою реалізації своїх політичних інтересів. Реалізується вона через політичні права. Сукупність політичних прав і конституційних свобод можна трактувати як політичну свободу в вузькому сенсі слова. До базових політичних прав відносяться виборчі права, свобода слова, зібрань, організацій, партій. У практичному полі політики свобода «від чого» і свобода «для чого» невіддільні.

Поняття порядку характеризує стабільний стан суспільства. Не слід ототожнювати громадську стабільність (порядок) зі стагнацією або статикою. Порядок (стабільність соціальних відносин та інститутів) передбачає такий розвиток суспільства, при якому воно залишається прогнозованим (хоча б на найближчу перспективу), передбачає наявність таких відносин і зв'язків, які підпорядковані чітким і відомими правилами, а соціальні ролі суб'єктів зрозумілі. Наявність соціального порядку дозволяє виділити напрямок руху суспільства і планувати соціальну діяльність.

Найважливішим конструктором політичних відносин є рівність. Політична рівність передбачає можливість участі в політичному житті на основі суворого дотримання своїх прав. З одного боку, наявність політичних свобод виступає гарантом політичної рівності, з іншого боку суб'єкт-об'єктні відносини влади роблять політичну рівність неможливою. Це латентне протиріччя є одним з основних навіть для сучасних політичних систем і пошук його вирішення містить перспективи розвитку сучасної політики.

Система державних і недержавних інститутів, організацій та установ, що регулюють відносини меду стратами, соціальними групами, націями і державами визначають як політичну систему.

Ядром політичної системи суспільства є держава. Але неможливо управляти суспільством, використовуючи тільки механізм державного апарату і права. Управління суспільством здійснюється через всю сукупність державних і недержавних організацій. Базовим фундаментальним елементом політичної системи суспільства є відносини між індивідами, соціальними та етнічними групами, державами, державою і громадянином, державою і громадськими організаціями щодо влади і суспільного виробництва.

У ХХ ст. і зараз дослідники відзначають розмаїття політичних систем. Досить відомою є типологія політичних систем Ж. Блодвіля. Він виділив п'ять типів політичних систем:

- ліберальні – спираються на лібералізм при прийнятті політичних рішень;
- традиційні – відрізняються пануванням олігархії і консерватизмом в збереженні соціальної нерівності;
- популістські – прагнуть до більшої рівності при розподілі суспільних благ за допомогою авторитарних засобів;
- радикально-авторитарні або комуністичні – зводять в абсолют рівність при розподілі матеріальних благ;
- авторитарно-консервативні – проводять активну політику по збереженню громадського нерівності.

Спосіб організації й здійснення влади втілюється в формах держави. Форми держави залежать від особливостей стратифікаційної системи суспільства, наявності суспільних протиріч та їх гостроти, особливостей технологічного та економічного способу виробництва.

Держава – це політичний інститут, який здійснює управління суспільством, охорону його економічної та соціальної структури. Сучасне поняття «держава» формується в Італії в період Відродження. Можна виділити два підходи до розуміння держави:

- владна держава як монополія апарату на вирішення соціальних конфліктів і застосування насильства (Т. Гоббс, К. Маркс);
- ліберальна конституційна держава (Дж. Локк, І. Кант) як обмежувач владної держави у вигляді правової системи (конституціоналізму).

До основних ознак держави належать:

- наявність території, кордонів і територіальний поділ підданих, територіальна фіксація юрисдикції;
- наявність особливої системи органів і установ, які стоять над населенням і здійснюють публічну владу, спираючись на право, до таких органів відноситься апарат примусу;
- система податків, яка необхідна для утримання державного апарату, здійснення влади в різних сферах суспільного життя.

Структура і повноваження державних інститутів залежать від форми держави, а їх функції – від політичного режиму. Організація державної влади, втілена в системі державних органів і їх взаємозв'язках утворює форму правління. Традиційно виділяють дві форми правління: монархію і республіку.

Монархія характеризується тим, що влада передається у спадок і не вважається похідною від будь-якого органу або народу. Залежно від історичних умов формувалися різні види монархій. У сучасному світі ми можемо виділити абсолютну монархію, засновану на всевладді голови держави (Саудівська Аравія, Оман); конституційну монархію, яка передбачає різні ступені обмеження влади голови держави, наприклад, наділення голови держави тільки виконавчими функціями (Марокко, Кувейт) або тільки представницькими (Швеція, Данія). Теократична монархія передбачає зосередження в одних руках верховної світської і духовної влади (Ватикан).

Республіка – така форма правління, при якій державну владу здійснюють виборні органи, які обираються населенням або його частиною. У даний час основними формами республіканського правління є президентська і парламентська республіки. Для президентської республіки характерна сильна влада президента. Він одночасно є головою держави і дуже часто головою уряду, який формує сам або за згодою парламенту (США). Уряд зобов'язаний поводити політику президента і відповідальний перед ним. Президент обирається незалежно від парламенту. Найважливішою рисою президентської республіки є жорсткий розділ влади. У парламентській республіці уряд формується парламентом і відповідальний перед ним. Зазвичай уряд формує партія, яка має в парламенті найбільшу фракцію або коаліція партій. Вотум недовіри для голови уряду означає його відставку. Іноді парламентська республіка формально може бути конституційною монархією (Великобританія, Норвегія). Існують також змішані (президентсько-парламентські) республіки (Франція, Польща).

Структурний принцип організації держави реалізується у формі державного устрою. Є два типи такого устрою: унітарна і федеративна держава. Унітарна держава складається з адміністративно-територіальних одиниць, які не володіють самостійністю. На території такої держави діють єдині закони, єдине громадянство. Федеративна держава – це союзна держава,

яка складається з декількох державних утворень, кожне з яких має власну компетенцію і свою систему законодавчих, виконавчих і судових органів.

Система методів і прийомів здійснення державної влади, ступінь реалізації прав і свобод громадянина складають політичний режим. Категорія політичного режиму сприяє адекватній оцінці сутності держави, оскільки в рамках однієї і тієї ж форми правління політичне життя суспільства може бути різною за формою і змістом. Ця категорія охоплює не всю політичну систему, а тільки владний її компонент, тобто відносини між тими, хто здійснює владу і тими, хто підкоряється. Політичний Режим характеризується в таких аспектах:

- що є пріоритетним для права держави або права особистості, наскільки держава дотримується базових прав і свобод людини;
- ступінь зрілості громадянського суспільства, його здатність до недопущення виходу держави за рамки правового поля;
- поділ влади між державними органами, система стримування і протидії;
- співвідношення повноважень між центральними і місцевими органами влади;
- відношення між державою і політичними партіями, між правлячою елітою і опозицією.

Зазвичай виділяють такі політичні режими: демократичний, авторитарний, тоталітарний.

Демократичний режим характеризується такими рисами:

- представницький характер формування влади, проведення регулярних виборів при таємному загальному голосуванні;
- наявність механізму гарантій прав і свобод людини;
- широке самоврядування громадян;
- облік і захист прав меншин
- багатопартійність.

Абсолютна демократія є ідеалом, абстракцією. Втілюється демократія в різноманітних конкретно-історичних формах (елітарна демократія, масова демократія). Ще Аристотель вказував на можливість перевтілення демократії в охлократію – владу натовпу, а охлократії загрожує небезпека переродження в авторитаризм або тоталітаризм.

Авторитарний режим займає проміжне положення між демократичним і тоталітарним режимом. До основних рис авторитаризму відносяться:

- командний стиль керівництва;
- способи панування силою, примусом;
- виконавча влада домінує над законодавчою;
- монополія на владу, як правило, належить одній особі або групі осіб;
- допустимість обмеженого плюралізму думок і критики влади;
- допустимість багатопартійності при домінуванні правлячої партії;
- значна роль державної та партійної бюрократії, силових структур.

Тоталітарний режим передбачає повний, тотальний контроль з боку держави над суспільством і особистістю. До рис тоталітарного режиму відносяться:

- вождизм, тобто влада зосереджується в руках однієї людини або приватної групи людей, дуже часто створюється культ особистості вождів;
- формально вважається, що правляча верхівка або правляча партія виражає інтереси всього народу;
- влада прагне контролювати не тільки дії, але також емоції і думки населення;
- панування однієї ідеології;
- опозиція і політичний плюралізм не допускається;
- панування командно-адміністративної системи економіки;
- жорстка централізація влади;
- мілітаризація економіки.

Слід зауважити, що жоден політичний режим не існує в чистому вигляді.

Як не дозволити державі стати в авторитарною або тоталітарною? Цю проблему здатне вирішувати тільки розвинуте громадянське суспільство. В основі дихотомії «громадянське суспільство» – «державна» лежить протиріччя між індивідуальними інтересами людини, його прагненням до вільного розвитку і впорядкованістю соціального життя, інтересами держави, централізацією, які супроводжуються певним обмеженням свободи. Громадянське суспільство є сферою самовираження вільних громадян, асоціацій та організацій, які перебувають поза безпосередньою діяльністю держави. Для такого суспільства характерний широкий розвиток економічних, правових, культурних, політичних відносин між індивідами, в якому діють

масові партії й громадські рухи, інші об'єднання громадян. У громадянському суспільстві людина підпорядковується не стільки державі, скільки нормам, які виставляє мораль, культура, господарське і соціальне життя, а держава лише охороняє їх. Громадянське суспільство формує такий тип спільності, який заснований на єдності історичної долі, політичних інтересів, ментальності, способу життя. Сьогодні громадянське суспільство є єдиним ефективним механізмом контролю громадян за державою.

Об'єктивні зміни в політичному житті відображають політичний розвиток. Однак декларовані політичні цілі й результати політичного розвитку часто не збігаються, більше того, вони, за словами німецького соціолога і філософа М. Вебера, знаходяться в парадоксальних відносинах один з одним. Це результат складного розвитку політичного організму, взаємодії людей, партій, держав, народів, яке має раціональну та ірраціональну природу.

Політичний розвиток може здійснюється в революційній формі (у формі швидких, стрибкоподібних змін), або в еволюційній формі (у формі поступових змін). Революційні зміни викликані, як правило, кризами і конфліктами, еволюційні можуть проходити як в умовах криз, так і в умовах стабільного розвитку. Політичний процес включає в себе боротьбу, зіткнення інтересів. Частина таких зіткнень вирішуються мирно, але далеко не всі. Часто політична боротьба виливається в конфлікти – відкрите протистояння сторін. Бажано конфлікти гасити, але не завжди це вдається. Тоді конфлікт переходить у відкриту боротьбу, яка може супроводжуватися жорсткими, насильницькими, іноді екстремістськими, методами боротьби.

Політика як мистецтво можливого, зобов'язана знаходити компроміси і формувати моделі стійкого, позитивного розвитку суспільства.

4. Духовне життя суспільства.

Самою піднесено формою буття суспільства є духовна сфера. У цій сфері знаходить реалізацію те, що відрізняє людину від тварини – дух, духовність. Духовна сфера життя суспільства – явище багатогранне, яке включає в себе процеси, явища, пов'язані з функціонуванням людського духу – це сукупність ідей, переконань і почуттів, їх поширення, вироблення і сприйняття людиною.

Духовне життя суспільства включає в себе такі основні елементи, як духовне виробництво, суспільна свідомість і духовна культура. Першою ланкою в ланцюжку духовного життя людства виступають духовні потреби. До духовних потреб відносяться потреба людей у пізнанні й осмисленні світу, у створенні духовних цінностей, моральному вдосконаленні, задоволенні почуття прекрасного, формування життєвих ідеалів. Процес формування, обміну, зберігання та споживання духовних цінностей називається духовним виробництвом. Духовне виробництво не існує відокремлено від інших сфер життя суспільства.

Так, наприклад, найважливішою функцією духовного виробництва є формування ідей щодо вдосконалення економічної, політичної і соціальної сфер життя суспільства. Найважливішим завданням духовного виробництва є відтворення суспільної свідомості, яка виступає як сукупність суспільних ідей і теорій, політичних і правових поглядів, виробничих, релігійних, філософських та інших поглядів людей. Духовне виробництво не може існувати як процес безперервного виробництва і впровадження в усі сфери суспільного життя різноманітних інновацій: тоді життя суспільства представляло б собою низку безперервних переворотів. Тому духовне виробництво не може існувати без відтворення вже усталених укладів і цінностей, які мають властивість зберігати свій потенціал протягом тривалого історичного часу.

Найважливішою складовою духовного виробництва є формування суспільної свідомості. Суспільна свідомість виступає духовною стороною історичного процесу. Воно не зводиться до сукупності індивідуальних свідомостей людей, а виступає цілісним явищем, якому властива внутрішня структура, що включає рівні й форми свідомості.

Люди мають здатність певним чином сприймати і оцінювати явища та процеси навколишнього світу. Сприйняття і оцінка того, що відбувається залежить від конкретно-історичного способу соціалізації (тобто від засвоєних у певний історичний час знань, цінностей, навіть способу мислення). Залежно від цього формується позитивна, негативна, нейтральна або суперечлива оцінка того, що відбувається. У людини виробляється система соціальних установок, відповідно до якої він діє, дуже часто миттєво, не замислюючись. До установок люди не ставиться критично, вони діють як стереотипи.

Сукупність стереотипів формує ціннісну орієнтацію особистості, яка визначає дії в конкретно-історичних умовах.

Суспільство складається з окремих індивідуумів. Звичайно ж, кожен з них є носієм індивідуальної свідомості. Кожна людина має свої погляди на життя, своє розуміння того, що відбувається, свою суму повсякденних, наукових, професійних знань, своїм способом діяти. Може скластися враження, що індивідуальна свідомість – прояв волі окремої особистості, незалежної від суспільства. Ф. Ніцше стверджував, що ніякої суспільної свідомості не існує, а існує тільки свідомість окремої особистості, оскільки свідомість виробляється головою, а голову має окрема людина, а не суспільство. Безумовно, кожна людина є носієм індивідуальної свідомості, яке виробляється під впливом багатьох факторів: стать, вік, освіта, матеріальне становище, професія, релігійність і т.д. Але вона безпосередньо пов'язана з суспільством і формується під його впливом, як би критично людина не ставилася до існуючих у суспільстві установок, стереотипів, оцінок, теорій. Суспільна свідомість відображає те спільне, що існує в свідомості всіх, те, що сформувалося під впливом суспільного буття. Суспільна та індивідуальна свідомість перебувають у складній взаємодії, роблять взаємний вплив один на одного.

Рівні суспільної свідомості можна виділяти за різними підставами: ставлення свідомості до практики, ступінь узагальнення, глибина зв'язку з життям. Структуру суспільної свідомості можна розглядати в гносеологічному аспекті. У цьому випадку суспільна свідомість розглядається за змістом, як відображення дійсності. Іншим аспектом розгляду суспільної свідомості виступає соціологічний аспект. Він передбачає вивчення суспільної свідомості з позиції його соціальної обумовленості, функціонування в житті. Гносеологічний аспект суспільної свідомості передбачає два рівні: буденний і теоретичний. Вони відповідають світоглядним рівням відображення дійсності. Буденна свідомість породжується світом повсякденності, щоденною практикою і виступає відображенням природного і суспільного середовища. Вона, як правило, охоплює неприкриті, зовнішні сторони дійсності, не розкриває сутності явищ і не здатна передбачати віддалені наслідки людської діяльності. Це емпіричний досвід і знання в галузях виробництва, побуту, медицини, народних традицій, відомостей про явища природи; також важливу

роль в ньому відіграють забобони і забобони. І тим не менше, буденна свідомість має цілісність, безконфліктність і гармонійність. У цьому запорука його життєстійкості. Теоретичний рівень суспільної свідомості існує в формі ідей, понять і законів як систематизоване знання, представлене теорією. Теоретичний рівень суспільної свідомості виходить за межі емпіричних умов існування людей і формує раціонально-структуроване осмислення дійсності, синтетичну цілісність. На теоретичному рівні суспільну свідомість представлено наукою, теоретична свідомість забезпечує філософський світогляд.

Соціологічний аспект суспільної свідомості дозволяє виділити такі рівні: суспільна психологія і суспільна ідеологія.

Суспільна психологія багато в чому схожа з повсякденною свідомістю, і містить у своїй структурі колективне несвідоме. Це сукупність поглядів, почуттів, настроїв, традицій, звичаїв, які формуються в повсякденному житті людей. Вона проявляється як безпосередня реакція на навколишню дійсність, є першою сходинкою сприйняття суспільного життя. Вона часто виступає як стихійна основа збереження стереотипів минулого в свідомості людей, відображає дійсність суперечливо і поверхнево. Її можна розглядати як емоційну свідомість.

Зміст суспільної психології складають такі групи соціально-психологічних явищ:

- психологічний склад соціальної спільності (соціальний характер, менталітет, звички, звичаї, традиції);
- психічний стан соціальної групи (настрої, почуття, емоції);
- соціально-психологічні явища, характерні для певної групи (мода, чутки).

Якщо суспільна психологія виростає безпосередньо з повсякденності й не представляє оформленої системи поглядів, то суспільна ідеологія виступає як теоретично оформлена система поглядів, положень, ідей, які відображають економічні, політичні та соціальні особливості суспільства, прояв інтересів і думок певних соціальних спільнот, шарів, груп. Громадська ідеологія спрямована на збереження або зміну існуючого ладу.

В ідеології соціальні почуття і погляди людей систематизуються, теоретично обробляються і набувають характеру ідеологічних доктрин: філософських, політичних, соціальних, морально-етичних, правових.

Суспільна свідомість кожної історичної епохи виступає в специфічних формах – як політична, правова, моральна, естетична, релігійна, філософська і наукова свідомість.

Кожна форма суспільної свідомості виконує певні функції. Зміст цих функцій визначає інтеграцію ідей у певну форму суспільної свідомості. Політична, правова і моральна свідомість виконують функції регуляторів суспільних відносин і тому їх представляють як форми духовно-практичного освоєння дійсності. Форми суспільної свідомості функціонують на різних рівнях суспільної свідомості. Оскільки духовне життя суспільства постійно збагачується, а також розширюється знання про неї, то виділяють нові форми суспільної свідомості.

Сфера політичного життя відбивається в ідеях, поглядах, уявленнях, традиціях, які в сукупності складають політичну свідомість. Цей тип суспільної свідомості невіддільний від політичної поведінки і політичної діяльності, тобто від поведінки, пов'язаної з використанням влади або прагнення чинити тиск, участю в політичних акціях, критиці посадових осіб або державних інститутів. Політична свідомість суспільства рідко буває цілісним, однорідним, оскільки суспільство представляє з себе складне утворення в стратифікаційному, етнічному та іншому плані.

З політикою нерозривно пов'язане право, яке втілює в собі волю держави, у правовій державі право відображає волю всього народу. Право встановлює і регулює відносини між людьми, групами і навіть з природою та суспільством. У житті суспільства право проявляється в декількох аспектах: як відображення об'єктивної реальності, як сукупність норм регулювання суспільних відносин, як непорушні правила, які спрямовують діяльність держави. Правова свідомість втілюється в правових знаннях, у правових оцінках, у правових установках, у навичках правової поведінки. Правові знання формуються у людини в процесі його взаємодії з правовою реальністю і включають в себе знання про систему норм, яку встановило і охороняє держава, порядку вироблення цих норм і втілення їх в життя. Правові оцінки полягають у тому, що суб'єкт правової дії критично ставиться до права,

співвідносить норму з принципами доцільності, справедливості, гуманізму в своєму розумінні. Правові установки відображають готовність до певних правових дій, а також правові оцінки. Навички правової поведінки формуються в процесі правової соціалізації.

З правом нерозривно пов'язана мораль. Вона теж покликана регулювати суспільні відносини. Але якщо право спирається на авторитет і силу держави, то мораль, з одного боку, спирається на силу громадської думки, а з іншого – на власну совість людини. Мораль можна визначити як систему поглядів, норм, оцінок, які визначають поведінку людини. Норми моралі формуються суспільством. Вони існували завжди, навіть у первісному суспільстві. Норми моралі мають часовий і сутнісний **примат** перед нормами права. Це проявляється в тому, що норми моралі виникли раніше права і втілилися в праві. Таким чином, право виступає як відображення норм моралі. Норми моралі змінюються в історичному часі й виступають результатом колективної волі людей, які створюють систему соціальних норм для регулювання міжособистісних відносин людей. Безумовно, виконання моральної норми забезпечується різними формами соціального контролю. Однак, поле моралі залишає місце людській свободі: наші вчинки регулюються не тільки вимогами суспільства, але й такими людськими якостями як честь, совість, гідність. Ці якості роблять можливим усвідомлений особистісний вибір. Саме він лежить в основі моральної відповідальності.

Моральність виступає родовою ознакою людини, тобто такою, без якої приналежність до людства неможлива. Моральна свідомість відображає широкий спектр світоглядних питань: ставлення до людей і природи, відповідальність за свої вчинки, сенс життя, суть щастя, розуміння добра і зла. Буденно-практичний рівень моральної свідомості відображає звичаї, традиції, звичаї, норми, оцінки, які формуються в процесі повсякденної практичної діяльності. Теоретичний рівень моральної свідомості представлений етикою, філософським вченням про походження, сутності та основи функціонування моралі. Засновником етики був Аристотель. У навчаннях майже всіх великих філософів обов'язково присутній морально-етичний аспект.

Естетична свідомість відображає світ у художніх образах. У ньому відображені почуття, переживання людей, втілюється їх духовна культура. Вищою формою естетичної діяльності є мистецтво. Мистецтво втілює художні

образи в картини, музичні твори, кінофільми, театральні постановки, архітектурні споруди, літературу, танці. Теоретичний рівень естетичного свідомості представлений особливою філософською дисципліною – естетикою, яка вивчає чуттєве ставлення людини до світу і його відображення у художній формі. Поняття «естетика» введено в XV III столітті німецьким філософом Баумгартеном і походить від грецького слова «естетіс», що означає чуттєвість, можливість сприймати почуттями. Естетична оцінка присутня в будь-якому акті людської діяльності, оскільки будь-яке явище людської діяльності явно або неявно проходить перевірку центральною філософською триєдністю: істиною, добром і красою. Краса присутня там, де розум наближається до істини, а воля втілює добро. Краса формує у людини необхідні моральні цінності, світ, який побудований гармонійно, позбавлений від зла, представляється нам як прекрасний. Естетична свідомість надає відображенню світу духовного характеру, стимулює пошуки ідеалу, формує уявлення про високе. У естетичній діяльності найбільш яскраво втілюється людська суб'єктивність, індивідуальне бачення світу.

Якщо естетична свідомість відображає світ в конкретно-чуттєвих образах, то наукова свідомість відображає світ у системі понять і чітких наукових теорій. Закони науки формулюються в абстрактній формі. Але наукове і естетичне пізнання не протистоять один одному, а виступають як взаємодоповнюючі форми відображення світу.

Релігійна свідомість передбачає ірраціональне відображення світу, засноване на вірі в надприродні сили. Суспільства відрізняються один від одного за ступенем релігійності, але можна відзначити, що в будь-якому випадку саме закладені релігією цінності визначають духовне життя суспільства. Немає жодного народу, який не знав би хоча б примітивних форм релігії. Саме релігія вперше сформувала у людини цілісну картину світу. Однак, в основі формування цієї картини світу лежить не акт логічного пізнання, а акт віри. Сама віра виступає як основний духовний акт: через віру встановлюється духовний зв'язок людини зі світовим абсолютом. У центрі релігійної віри знаходиться Бог. Через віру релігійна людина наповнює своє життя сенсом, знаходить обґрунтування для істини, добра і краси. Релігійна свідомість дозволяє людині побудувати картину світу на абсолютних моральних цінностях і нормах. Теоретичний рівень релігійної свідомості

представлений теологією (богослов'ям), буденний – релігійною психологією. Релігійна психологія включає в себе стихійні уявлення, пов'язані з вірою в надприродне, які сформувалися в процесі повсякденної діяльності людини, а також несистематизовані релігійні почуття, настрої, звичаї. Важливу роль у формуванні релігійної свідомості відіграє культ (система поклоніння). Завдяки своїй емоційній і художній забарвленості культ відіграє величезну роль у підтримці релігійності в суспільстві.

Релігійна свідомість – складне духовне і суспільно-історичне явище. Воно виступає потужним засобом регламентації життя, формування і збереження духовної культури народів.

Семинарське заняття

План

- 1. Суспільство як особлива сфера діяльності.**
- 2. Матеріально-економічне буття суспільства.**
- 3. Політична сфера життя суспільства.**
- 4. Духовне життя суспільства.**

Питання для самоконтролю (надайте відповіді на ці питання).

1. Що таке соціальна стратифікація? Чи можна її подолати?
2. Які вам відомі соціально-етнічні спільноти?
3. Визначить основні риси політичних режимів. Які форми суспільної свідомості вам відомі?
4. Що створює матеріальну основу розвитку суспільства?
5. Чи пов'язані сфери розвитку суспільства?

Література:

1. Губерський, Л.В. Філософія: історія, суспільство, освіта : підручник .. - К. : Київський університет, 2018. - 575 с.
2. Дольська, О. О. Філософія сучасного суспільства.: Підручник НТУ "ХП", 2012. - 180 с
3. Андрущенко В. П.. Соціальна філософія : історія, теорія, методологія: Юрінком Інтер. К., - 2016
4. Касьян, В. І.. Філософія: відповіді на питання екзаменац. білетів : навч. посіб / В. І. Касьян. - 6-те вид., стер. - К. : Знання, 2017. - 347 с.
5. Воловик В. І. Соціальна філософія : монографія. Просвіта.2011

6. Воронкова В. Г.. Філософія розвитку сучасного суспільства:
теоретико-методологічний контекст : монографія: 2012

